

KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI
Wydział Teologii KUL

Encyklika *Laudato si'* w perspektywie chrześcijańskiego Wschodu

Encyclical Letter *Laudato Si'* in View of the Christian East

Abstract

Encyclical Letter *Laudato si'* is Pope Francis' document presenting contemporary environmental issues and encouraging changes in the treatment of the environment. Although it is directed to the faithful of the Catholic Church, it is of ecumenical importance due to the fact that problems indicated in it are important for all Christians. The article presents reflections of Patriarch Bartholomew and his two closest associates, namely Prof. John Chryssavgis and Metropolitan John Zizioulas on *Laudato si'*. They are unanimous in their assessment that the encyclical is an important anthropological and ecological synthesis written in an ecumenical spirit.

Keywords: Encyclical Letter *Laudato si'*, the Christian East, Ecumenical Patriarch Bartholomew, John Chryssavgis, metropolitan John Zizioulas, the natural environment, Christian anthropology.

Streszczenie

Encyklika *Laudato si'* jest dokumentem papieża Franciszka, przedstawiającym współczesne problemy ekologiczne oraz zachęcającym do zmiany sposobu traktowania środowiska naturalnego. Choć jest skierowany do wiernych Kościoła katolickiego, to ma znaczenie ekumeniczne ze względu na fakt, iż problemy w nim podejmowane są istotne dla wszystkich chrześcijan. W artykule zostały przedstawione refleksje patriarchy Bartłomieja oraz jego dwóch najbliższych współpracowników, czyli prof. Johna Chryssavgisa oraz metropolity Johna Zizioulasa na temat encykliki *Laudato si'*. Są oni zgodni w swej ocenie, że encyklika ta jest ważną syntezą antropologiczno-ekologiczną napisaną w duchu ekumenicznym.

Słowa kluczowe: Encyklika *Laudato si'*, Wschód chrześcijański, patriarcha ekumeniczny Bartłomiej, John Chryssavgis, metropolita John Zizioulas, środowisko naturalne, antropologia chrześcijańska.

Encyklika *Laudato si'* jest wyjątkowym dokumentem Kościoła katolickiego, gdyż problematyka w niej zawarta dotyczy wszystkich chrześcijan. Nie jest to dokument bezpośrednio skoncentrowany na problematyce ekumenicznej, ale

ze względu na istotne zagadnienia antropologiczne i ekologiczne, może być dokumentem istotnym zarówno do katolików, prawosławnych, jak i protestantów. Oczywiście, są w nim fragmenty, które nie są do przyjęcia dla wszystkich chrześcijan, ale zasadnicze przesłanie ekologiczne ma zdecydowanie ekumeniczny charakter. Prawie pół roku temu ziarno nauczania papieskiego zostało rzucone w umysły wierzących i zanim wyda plon, trzeba będzie jeszcze poczekać... Należy mieć jednak nadzieję na coraz większą ekumeniczną recepcję *Laudato si'*. Przesłanie i treść tej encykliki są szczególnie bliskie Kościołowi prawosławnemu w ogólności, a szczególnie zaś Patriarchatowi Ekumenicznemu, który od kilkudziesięciu już lat podejmuje różnego rodzaju aktywności, mające na celu budzenie i rozwijanie wrażliwości na los stworzeń i stan środowiska naturalnego. Patriarchat Ekumeniczny to nie tylko instytucja kościelna, lecz również, a może nawet przede wszystkim ludzie, którzy są odpowiedzialni za powierzoną im trzodę wiernych. Współcześnie osobą szczególnie zaangażowaną w promowanie chrześcijańskiej odpowiedzialności za świat stworzony oraz inspirującą do międzydyscyplinarnej współpracy naukowej, przy równoczesnym zapraszaniu do debaty publicznej polityków, decydentów i organizacji pozarządowych jest patriarcha ekumeniczny Bartłomiej. Na ostateczny kształt kreowanej przez niego wizji ochrony stworzenia mają również najbliżsi jego współpracownicy, spośród których szczególnie należy wyróżnić prof. Johna Chryssavgisa i metropolitę Pergamonu Johna Zizioulasa. Choć dotychczas żaden z Kościołów prawosławnych w świecie nie odniósł się oficjalnie do *Laudato si'*, to jednak wiele znaczące są pierwsze refleksje patriarchy Bartłomieja oraz Johna Chryssavgisa, jak również komentarz metropolity Johna Zizioulasa. Warto na wstępie zauważyć, iż są oni zgodni w ocenie tej encykliki, podkreślając jej wartość dla wszystkich chrześcijan ze względu na poruszaną w niej, niezmiernie ważną dla współczesnego świata, tematykę.

1. Refleksje patriarchy ekumenicznego Bartłomieja

Patriarcha Bartłomiej rozpoczął swój wywiad dla tygodnika „Time” (18 czerwca 2015 r.) słowami: „W serii seminariów organizowanych w latach 1994–1998 na wyspie Halki niedaleko Stambułu w Turcji, zwracaliśmy uwagę na bliskie powiązanie pomiędzy ekologią i ekonomią. Obydwa pojęcia powstały na podstawie rdzenia greckiego słowa *oikos*, które oznacza ‘dom’. Z tego też względu nie zdziwiło nas, że nasz umiłowany brat Franciszek z Rzymu rozpoczyna swą encyklikę, która została dzisiaj ogłoszona w Watykanie, od-

niesieniem do Bożego stworzenia jako „naszego wspólnego domu”¹. Zielony Patriarcha² stwierdził również, że nie było dla niego zaskoczeniem, iż papież Franciszek podkreślił ekumeniczny wymiar troski o stworzenie, gdyż termin „ekumenizm” ma również to samo etymologiczne pochodzenie, jak słowa „ekologia” i „ekonomia”³.

Jest prawdą, że ponad wszelkimi różnicami doktrynalnymi, które określają tożsamość poszczególnych wyznań chrześcijańskich i poza jakimikolwiek niezgodnościami religijnymi, które mogą dzielić poszczególne wspólnoty wierzących, ziemia łączy nas w wyjątkowy i nadzwyczajny sposób⁴. Wszyscy ostatecznie mamy udział w ziemi pod naszymi stopami i oddychamy tym samym powietrzem z atmosfery naszej planety. Nawet jeśli nie korzystamy z zasobów świata sprawiedliwie, to wszyscy jesteśmy odpowiedzialni za jej ochronę i zachowanie dla przyszłych pokoleń. To właśnie z tego powodu, zdaniem Patriarchy Ekumenicznego papieska encyklika mówi o potrzebie „nowego dialogu” (ang. *new dialogue*)⁵, „programie edukacyjnym” (ang. *an educational programme*)⁶ i „pilnym działaniu” (ang. *urgent action*)⁷. Jak można nie być poruszonym przez „kulturę marnotrawstwa” (ang. *culture of waste*), która w encyklice nazwana została „kulturą odrzucenia” (ang. *throwaway culture*)⁸ czy akcentowanie „dobra wspólnego” (ang. *the common good*)⁹ oraz „wspólnego przeznaczenia dóbr” (ang. *the common destination of goods*)?¹⁰ Patriarcha Bartłomiej zwrócił również uwagę na istotne znaczenie nadane globalnemu problemowi czystej wody, które od ponad dwudziestu lat jest również w centrum jego uwagi¹¹. Przypomniał, że od 1995 r. organizuje tzw. sympozja na wodzie, które skupiają naukowców, polityków i aktywistów, aby w różnych częściach świata analizować i poszukiwać roz-

¹ <http://time.com/author/ecumenical-patriarch-bartholomew/> (19.10.2015).

² Po raz pierwszy przydomek „Zielony Patriarcha” w odniesieniu do Bartłomieja został użyty w „Time Magazine” (May 1997), a potwierdzony formalnie przez byłego wiceprezydenta USA (Al Gore). Por. J. CHRYS-SAVGIS (red.), *In the World, Yet Not of the World. Social and Global Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York, NY 2010, 46.

³ Por. *Message to the Twelfth Economic Summit*, Istanbul, May 6, 2009, in: ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW, *In the World, Yet Not of the World*, 67.

⁴ Warto podkreślić, że już w czerwcu 2002 r. Bartłomiej I otrzymał „the Sophie Prize” – najcenniejszą nagrodę za zasługi na rzecz ekologii i zachowania środowiska naturalnego. Por. J. CHRYS-SAVGIS, *Introduction*, w: TENZE (red.), *On Earth as in Heaven. Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York, NY 2012, 9.

⁵ PAPIEŻ FRANCISZEK, *Encyklika Laudato si'*. *W trosce o wspólny dom*, 14, Kraków 2015, 13.

⁶ *Tamże*, 111.

⁷ *Tamże*, 31.

⁸ *Tamże*, 22.

⁹ *Tamże*, 23.

¹⁰ Por. *tamże*, 93–95.

¹¹ Por. *tamże*, 2; 8; 20; 24; 27–31; 35; 37; 40; 44; 48; 84; 140; 164; 185; 211; 234.

wiązań problemu zatrutych wód mórz i rzek świata¹². Woda jest zapewne najbardziej „boskim symbolem” w religiach świata, a zarazem, „najbardziej dzielącym elementem” zasobów naturalnych naszej planety. W ostatecznym rozrachunku jakakolwiek niezgoda na lądzie lub wodzie nieuchronnie prowadzi do tego, co papież Franciszek nazywa „pogorszeniem jakości życia i upadkiem społecznym” (ang. *a decline in the quality of human life and a breakdown of society*)¹³. „Jak mogłoby być inaczej?” – retorycznie zapytuje Zielony Patriarcha. Przecież troska o środowisko naturalne jest bezpośrednio związana z troską o kwestie sprawiedliwości społecznej, a szczególnie z problem głodu w świecie¹⁴. Kościół, który zaniedbuje modlitwę o środowisko naturalne, jest Kościołem, który odmawia dania jedzenia i picia cierpiącej ludzkości. Prawdą też jest, że społeczeństwo, które nie troszczy się o wszystkich ludzi, jest społeczeństwem, które źle traktuje samo stworzenie Boże. Z tego też względu słuszna jest zdaniem patriarchy ekumenicznego diagnoza papieża, że „Nie ma dwóch odrębnych kryzysów, jeden środowiskowy, a drugim społeczny, ale istnieje jeden złożony kryzys społeczno-ekologiczny”¹⁵. Rzeczywiście jesteśmy wezwani do „zintegrowanego podejścia do walki z ubóstwem, aby przywrócić godność wykluczony, a jednocześnie zatroszczyć się o naturę”¹⁶. I to również nie dziwi, zatroskanie papieża i poszukiwanie rozwiązań dla takich kwestii, jak praca¹⁷, czy mieszkanie¹⁸.

Przywołując inspirujące słowa Pisma Świętego oraz klasycznej chrześcijańskiej duchowości Wschodu i Zachodu (szczególnie takich świętych, jak Bazyli Wielki¹⁹ i Franciszek z Asyżu²⁰), a zarazem powołując się na cenne dzieło konferencji episkopatów z całego świata (szczególnie w regionach gdzie grabież ziemi jest utożsamiana z losem biednych), papież Franciszek proponuje nowe paradygmaty i nowe zasady w przeciwieństwie do „determinizmu” (ang. *determinism*)²¹, „lekceważę-

¹² Dotychczas miały miejsce sympozja na Morzu Egejskim (1995 r.), na Morzu Czarnym (1997 r.), na rzece Dunaj (1999 r.), na Morzu Adriatyckim (2002 r.), na Morzu Bałtyckim (2003 r.), na rzece Amazonce (2006 r.) oraz na Morzu Arktycznym (2007 r.). Por. J. CHRYSAVGIS, *Introduction*, 10–15.

¹³ Por. *Laudato si'*, 44–47.

¹⁴ Por. *tamże*, 109.

¹⁵ *Tamże*, 138.

¹⁶ *Tamże*.

¹⁷ Por. *tamże*, 46; 51; 124–129; 189; 192.

¹⁸ Por. *tamże*, 152.

¹⁹ *Tamże*, 77: „Święty Bazyli powiedział, że Stwórca jest także «beźmierną dobrocią»” (Św. BAZYLI WIELKI, *Homilie na Hexameron*, 1,2,10); 244, 172: „(...) jeśli świat ma początek i został stworzony, to poszukuje tego, kto go stworzył, tego, który dał mu, początek, tego, który jest jego Stwórcą” (Św. BAZYLI WIELKI, *Homilie na Hexameron*, 1,2,6).

²⁰ Por. *tamże*, 1, 5; 10–12; 66; 87; 91; 125; 218; 221; 239.

²¹ Por. *tamże*, 118.

nia” (ang. *disregard*)²² i „panowania” (ang. *domination*)²³. W 1997 r. Bartłomiej pokornie wyznał, że szkodenie Bożemu stworzeniu jest równoznaczne z grzechem. To wyznanie „Zielonego Patriarchy” połączone było z wołaniem o pokutę/przemianę umysłu (gr. *metanoia*) z powodu niedbałości o naszą planetę. W swym przemówieniu w Santa Barbara, 8 listopada 1997 r., wprost mówił o „grzechu przeciw środowisku naturalnemu” (ang. *environmental sin*)²⁴. W nawiązaniu do tego faktu wyraził swą szczególną wdzięczność papieżowi Franciszkowi za uznanie potrzeby poszerzenia naszej wąskiej i indywidualistycznej koncepcji grzechu. W pełni podziela również akcentowanie przez papieża „nawrócenia ekologicznego” (ang. *ecological conversion*)²⁵ i „pojednania ze stworzeniem” (ang. *reconciliation with creation*)²⁶. Co więcej, pochwała wielkie znaczenie „świętecznego odpoczynku” (ang. *the celebration of rest*)²⁷. Cnota kontemplacji i ciszy odzwierciedla jakość oczekiwania i zależność od Bożej łaski²⁸. Na tej samej zasadzie, dyscyplina postu czy samoograniczenia i oszczędności ujawnia moc nie chcenia czy chcenia mniej. Obydwe cechy są niezbędne w kulturze, która podkreśla potrzebę pośpiechu, tego, że uprzywilejowana jednostka „chce” ponad globalne „potrzebuje, musi”.

Patriarcha Bartłomiej, podsumowując swoje refleksje na temat encykliki *Laudato si'*, kieruje pod adresem papieża następujące słowa: „W trzecim roku błogosławionego posługiwania naszego brata Franciszka, traktujemy jako prawdziwe błogosławieństwo, że możemy dzielić wspólną troskę i wspólną wizję dla stworzenia Bożego. Jak stwierdziliśmy w naszej wspólnej deklaracji w czasie pielgrzymki do Jerozolimy w zeszłym roku: «Jest naszym głębokim przekona-

²² Por. *tamże*, 70; 92; 117; 136; 159.

²³ Por. *tamże*, 67; 82; 83.

²⁴ PATRIARCHA BARTHOLOMEW, *A Rich Heritage. Address during the environmental symposium in Santa Barbara*, November 8, 1997, w: J. CHRYSOAVGIS (red.), *Cosmic Grace. Humble Prayer. The Ecological of the Green Patriarch Bartholomew*, Grand Rapids, MI 2009, 187: “(...) our sin towards the world, or the spiritual root of all our pollution, lies in our refusal to view life and the world eucharistically, as a sacrament of thanksgiving, as a gift of constant communion with God on a global scale”.

²⁵ *Laudato si'*, 5: „Święty Jan Paweł II] zachęcał do globalnego «nawrócenia ekologicznego»”. Por. JAN PAWEŁ II, *Katecheza* (17.01.2001), 4, „Insegnamenti” 24/1 (2001), 179; OsRomPol (2001) nr 4, 44.

²⁶ *Laudato si'*, 218: „Biskupi Australii potrafili wyrazić nawrócenie w terminach pojednania ze stworzeniem: «By osiągnąć to pojednanie, musimy przeanalizować nasze życie i poznać, jak zaszkoiliśmy Bożemu stworzeniu naszymi działaniami i niezdolnością do działania. Musimy doświadczyć nawrócenia, przemiany serca»”. Por. AUSTRALIAN CATHOLIC BISHOPS, *A new Earth. The Environmental Challenge*, 2002.

²⁷ *Laudato si'*, 237.

²⁸ *Tamże*, 85: „Ta kontemplacja stworzenia pozwala nam odkryć poprzez każdą rzecz pewną naukę, jaką pragnie przekazać nam Bóg, ponieważ dla człowieka wierzącego kontemplacja stworzenia to również wsłuchiwanie się w treść posłania, słuchanie jego tajemniczego i niesłyszalnego głosu”. Por. JAN PAWEŁ II, *Katecheza* (26.01.2000), „Insegnamenti” 23/1 (2000), 123; OsRomPol (2001) nr 1, 37.

niem, że przyszłość ludzkiej rodziny zależy również od tego, jak chronić – zarówno rozsądnie i ze współczuciem, ze sprawiedliwością i uczciwością – dar stworzenia, który nasz Stwórca nam powierzył²⁹. (...) Razem zobowiązujemy się do zaangażowania się w podnoszenie świadomości o zarządzaniu stworzeniem (ang. *the stewardship of creation*). Apelujemy do wszystkich ludzi dobrej woli, aby rozważyć sposoby życia mniej rozrzutnego i bardziej oszczędnego, mniej manifestując chciwość a więcej hojność na rzecz ochrony świata Bożego i dobro Jego ludu»³⁰.

2. Ekumeniczna refleksja Johna Chryssavgisa

John Chryssavgis uczestniczył wraz z metropolitą Johnem Zizioulasem w ceremonii ogłoszenia encykliki *Laudato si'*, która odbyła się w Watykanie 18 czerwca 2015 r. Ceremonii tej przewodniczył kardynał Peter Turkson, który od 2009 r. jest przewodniczącym Papieskiej Rady *Iustitia et Pax*.

John Chryssavgis jest teologiem, będącym doradcą „Zielonego Patriarchy” odnośnie do zagadnień ekologicznych i problematyki odnoszącej się do środowiska naturalnego. Jest diakonem posługującym w Greckiej Prawosławnej Archidiecezji Amerykańskiej. W styczniu 2012 r. patriarcha Bartłomiej uhonorował go tytułem „archidiacona tronu ekumenicznego” (*Archdeacon of the Ecumenical Throne*). John Chryssavgis jest niezwykle utalentowanym teologiem, który przez wiele lat zgłębiał teologię patrystyczną (doktorat na Uniwersytecie w Oksfordzie w 1983 r.), duchowość chrześcijaństwa wschodniego i monastycyzm pierwszych wieków, liturgikę i śpiew cerkiewny, a także szereg problemów dotyczących problematyki społecznej, kulturowej i politycznej oraz relacji pomiędzy Wschodem i Zachodem chrześcijańskim. Od końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku szczególnie żywo zainteresowany jest problematyką ekologiczną i ekumeniczną. Przyczynił się do popularyzacji nauczania „Zielonego Patriarchy” poprzez publikację czterech książek, będących zbiorem zarówno oficjalnych dokumentów Patriarchatu Ekumenicznego, jak również różnego rodzaju wypowiedzi Bartłomieja³¹.

²⁹ Na temat relacji prawosławia do środowiska naturalnego, por. ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW, *Encountering the Mystery. Understanding Orthodox Christianity Today*, New York, NY 2008, 89–95.

³⁰ *Exclusive: Patriarch Bartholomew on Pope Francis; Climate Encyclical*, “Time Magazine”, June 18, 2015, <http://time.com/3926076/pope-francis-encyclical-patriarch-bartholomew/> (19.10.2015).

³¹ Por. *In the World, Yet Not of the World: Social and Global Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York, NY: Fordham University Press, 2009; *Speaking the Truth in Love:*

W swej refleksji, datowanej na 7 czerwca 2015 r., John Chryssavgis skupił się na trzech zagadnieniach, a mianowicie: ekumenicznym kontekście komunii/wspólnoty (ang. *Communion: An Ecumenical Context*), ekologicznym kontekście współczucia (ang. *Compassion: An Ecological Context*) oraz „zachowaniu/ochronie i służeniu” (ang. *Preserving and Serving*). Pisząc o komunii/wspólnocie chciał podkreślić wielkie znaczenie relacji pomiędzy papieżem Franciszkiem a patriarchą Bartłojem. Przypominał, że w 2014 r. ci zwierzchnicy Kościołów odbyli wspólną pielgrzymkę do Jerozolimy, gdzie w pięćdziesiąt lat wcześniej miało miejsce historycznie doniosłe spotkanie pojednania pomiędzy Pawłem VI i Athenagorasem³². 7 grudnia 2015 r. minęła też pięćdziesiąta rocznica ich wspólnej deklaracji o wzajemnym odwołaniu ekskomunik pomiędzy Kościołem katolickim a Kościołem prawosławnym³³. Podział pomiędzy chrześcijańskim Wschodem i Zachodem, znany jako „wielka schizma”³⁴ formalnie rozpoczął się w 1054 r. i naznaczony był wiekami wyobcowania. Chryssavgis przypomina, że papież Paweł VI oraz patriarcha Athenagoras pragnęli przerwać wielowiekowe bolesne milczenie i wypełnić wolę Chrystusa, aby wszyscy „byli jedno” (por. J 17,21)³⁵. Faktem jest, że papieże i patriarchowie ekumeniczni nie spotykali się twarzą w twarz, przez ponad pięćset lat (od Soboru Florenckiego w 1438 r.). Istotna dla relacji prawosławno-katolickich była obecność patriarchy Bartłojego na mszy świętej inaugurującej pontyfikat papieża Franciszka w marcu 2013 r. Tę ekumeniczną otwartość dwóch współczesnych zwierzchników Kościołów, którzy dogłębnie i wytrwale dążą do przywrócenia komunii/wspólnoty (ang. *who are profoundly and steadfastly committed to restoring communion*), z prawo-

Theological and Spiritual Exhortations of Ecumenical Patriarch Bartholomew, New York, NY: Fordham University Press, 2010; *On Earth as in Heaven: Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York, NY: Fordham University Press, 2012; *The Patriarch of Solidarity: ecological and global concerns of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, Istanbul: Istos Books, 2013.

³² *Wspólna deklaracja papieża Pawła VI i patriarchy Athenagoras. Watykan, 28.10.1967*, w: A. POLKOWSKI (oprac.), *Jan Paweł II w dialogu miłości z Kościołem Wschodnim*, Warszawa 1984, 349: „Papież Paweł VI i Patriarcha Ekumeniczny Athenagoras I są przekonani, że dialog miłości między ich Kościołami powinien zaowocować bezinteresowną współpracą w płaszczyźnie duszpasterskiej, społecznej intelektualnej we wzajemnym poszanowaniu wierności jednych i drugich wobec własnych Kościołów”.

³³ Por. *Wspólna deklaracja papieża Pawła VI i Patriarchy Athenagoras I zawierająca decyzję wymazania z pamięci i miejsca w Kościele sentencji ekskomunik z 1054 roku*, Fanar 7 XII 1965, w: *Jan Paweł II w dialogu miłości z Kościołem Wschodnim*, 330–331.

³⁴ Por. J.H. SMITH, *The Great Schism*, London 1970; W. ULLMANN, *The Origins of the Great Schism*, London 1948.

³⁵ *Wspólna deklaracja papieża Pawła VI i Patriarchy Athenagoras I zawierająca decyzję wymazania z pamięci i miejsca w Kościele sentencji ekskomunik z 1054 roku*, 330: „[Papież Paweł VI i Patriarcha Athenagoras] są przekonani, że w ten sposób odpowiedzą na wezwanie łaski Bożej składającej Kościół rzymskokatolicki i Kościół prawosławny, jak również wszystkich chrześcijan, do przezwyciężenia rozbieżności w tym celu, żeby stanowić znowu «jedno» jak o to modlił się dla nich Pan Jezus do swego Ojca”.

sławnego punktu widzenia dobrze oddaje określenie „Kościoły siostrzane” (ang. *Sister Churches*)³⁶, a z katolickiego punktu widzenia ukazuje to symbol „dwóch płuc razem oddychających” (ang. *two lungs breathing together*)³⁷.

Zdaniem Johna Chryssavgisa zaangażowanie na rzecz urzeczywistnienia komunii jest głównym powodem, dla którego papież Franciszek i patriarcha Bartłomiej łączą się w dawaniu wspólnego świadectwa w świecie podzielonym nie tylko przez różnego rodzaju napięcia polityczne i ekonomiczne, ale również przez konflikty religijne i rasowe. Ich wspólna troska o ludzi i naszą planetę ma swe źródło w „odpowiedzialności dla współczucia” (ang. *responsibility for compassion*). Od ponad dwudziestu pięciu lat „Zielony Patriarcha” podkreśla duchowy wymiar kryzysu ekologicznego. Warto zaznaczyć, że to on właśnie wprowadził pojęcie „grzechu ekologicznego” (ang. *ecological sin*)³⁸, tym samym poszerzając nasze rozumienie pokuty³⁹. Grzech nie ma tylko wymiaru jednostkowego, ale również może być „wykroczeniem społecznym” (ang. *social transgression*) i „nadużyciem środowiska Bożego stworzenia” (ang. *environmental abuse of God's creation*)⁴⁰. Papież, wybierając imię Franciszek, co wynikało zapewne z jego wpatwienia się w osobę św. Franciszka z Asyżu, chciał wskazać na swą wrażliwość na tych wszystkich, którzy są marginalizowani, a więc słabych i ucisnionych w naszej globalnej społeczności. Chryssavgis na dowód tego cytuje dwa wersety z kończącej encyklikę *Laudato si' Modlitwy za naszą ziemię*: „Ulecz nasze życie, byśmy strzegli świata, a nie łupili go (...). Dotknij serc tych, którzy szukają jedynie zysków kosztem ubogich i ziemi”⁴¹.

Ostatnia część ekumenicznej refleksji Johna Chryssavgisa na temat encykliki została nazwana „zachowywanie/ochrona i służenie”. Według Teologa patriar-

³⁶ POR. KONGREGACJA NAUKI WIARY, *Nota o określeniu „Kościoły siostrzane”*, Rzym 2000; Z. GLAESER, *Ku eklezjologii „Kościół siostrzanych”*. Studium ekumeniczne, Opole 2000; TENŻE (red.), *„Kościoły siostrzane” w dialogu*, Opole 2002.

³⁷ Papież Jan Paweł II nawoływał do „oddychania obydwojma płucami: Wschodu i Zachodu”, by czerpać życiodajną limfę, która ma jedno źródło niepodzielnej pełni powierzonej przez Chrystusa Kościołowi. POR. TENŻE, *Évntes in mundum uniuersum. List apostolski z okazji tysiąclecia chrztu Rusi Kijowskiej*, 25.01.1988, pkt 12.

³⁸ ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW, *Sacrifice: The Missing Dimension. Closing address during the concluding ceremony for the fourth international and interreligious symposium on the Adriatic Sea, June 10, 2002*, w: *Cosmic Grace. Humble Prayer*, 276: “The root of our environmental sin lies in our self-centeredness and in the mistaken order of values that we inherit and accept without any critical evaluation”. POR. J. KUREETHADAM, *Creation in Crisis. Science, Ethics, Theology*, Maryknoll, NY 2014, 329–363.

³⁹ POR. ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW, *Metanoia: A New Vision. Closing remarks at the Conference on Peace and Tolerance in Istanbul, Turkey, February 9, 1994*, w: *Cosmic Grace. Humble Prayer*, 112–113.

⁴⁰ *Laudato si'*, 2; 14 (por. *Southern African Catholic Bishops' Conference, Pastoral Statement on the Environmental Crisis* – 5.09.1999); 66; 215.

⁴¹ *Laudato si', Modlitwa za naszą ziemię*, 152.

szego *Laudato si'* przypomina nam w sposób bardzo przekonujący, że „zachowanie natury” czy też „ochrona przyrody” (ang. *preserving nature*) i „służenie bliźniemu” (ang. *servicing neighbor*) są nieodłączne⁴². Za opatrnościowe uważa, że ci dwaj zwierzchnicy Kościołów są zgodni co do istotnych kwestii ekologicznych. Ich wzajemne, pełne życzliwości, odniesienia są też „wyjątkowym błogosławieństwem” (ang. *a unique blessing*). Różnego rodzaju reakcje na encyklikę, a więc zarówno „ciepłe przyjęcie” (ang. *favorable reception*), jak i wrogie reakcje nacechowane ostrą krytyką (ang. *harsh criticism*), świadczą, że postawa troski o stworzenie Boże jest szczególnie ważna w obecnym wieku. Problematyka podjęta w encyklice jest bardzo ważna i zasługuje na uwagę wszystkich chrześcijan⁴³.

3. Komentarz metropolity Pergamonu – Johna Zizioulasa

Metropolita John Zizioulas, tak jak i John Chryssavgis, jest również teologiem patriarchy ekumenicznego Bartłomieja. Jest specjalistą w zakresie patrystyki i dogmatyki prawosławnej, który wykładał na Uniwersytecie Ateńskim, Uniwersytecie Edynburskim, Uniwersytecie w Glasgow, w Instytucie Badawczym Teologii Systematycznej King's College w Londynie oraz na Uniwersytecie Arystotelesa w Salonikach⁴⁴. W ostatnich latach pełni funkcję współprzewodniczącego Międzynarodowej Komisji Wspólnej ds. Dialogu między Kościołem katolickim a Kościołami prawosławnymi. W świecie szczególnie zasłynął publikacjami na temat antropologii, ze względu na teologiczne rozważania na temat pojęcia osoby (gr. *prosopon*)⁴⁵ i relacji (gr. *schesis*)⁴⁶ oraz eklezjologii, w ramach której podkreśla znaczenie pojęcia wspólnoty/komunii (gr. *koinonia*)⁴⁷.

⁴² Tamże, 66: „(...) ludzka egzystencja opiera się na trzech podstawowych relacjach ściśle ze sobą związanych: na relacji z bogiem, z innymi ludźmi i z ziemią”; 70: „Zaniechanie wysiłków na rzecz pielęgnowania i zachowania właściwej relacji z bliźnim, wobec którego mam obowiązek opieki i ochrony, niszczy wewnętrzną relację z samym sobą, z Bogiem, z innymi i z ziemią”.

⁴³ J. CHRYSSEAVGIS, *An Eastern Orthodox Perspective on Laudato Si': A Personal Response, an Ecumenical Reflection*, <http://www.firstthings.com/blogs/firstthoughts/2015/07/pope-francis-laudato-si> (23.10.2015).

⁴⁴ R. MAŁECKI, *John Zizioulas. Komunijna prawda o człowieku, Kościele i świecie*, w: J. MAJEWSKI, J. MAKOWSKI (red.), *Leksykon wielkich teologów XX/XXI wieku*, t. 2, Warszawa 2004, 372–388; Y. SPITERIS, *La teologia ortodossa neo-greca*, Bologna 1992, 363–416.

⁴⁵ Por. K. AGORAS, *L'antropologie théologique de Jean Zizioulas. Un bref aperçu*, „Contacts” 41 (1989), 6–23.

⁴⁶ Por. E. RUSSEL, *Reconsidering Relational Anthropology: A Critical Assessment of John Zizioulas's Theological Anthropology*, „International Journal of Systematic Theology” 5 (2003) nr 2, 168–186.

⁴⁷ Por. J.D. ZIZIOULAS, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*, London 1985; TENZE, *Communion and Otherness. Further Studies in Personhood and the Church*, London 2006.

W komentarzu do *Laudato si'* dla Radia Watykańskiego metropolita John wskazał na współzależność teologii i ekologii⁴⁸, jak również podkreślił, iż kryzys ekologiczny jest problemem duchowym⁴⁹, oraz że encyklika ma duże znaczenie ekumeniczne. 18 czerwca 2015 r. był oficjalnym wysłannikiem patriarchy Bartłomieja na uroczyste ogłoszenie najnowszej encykliki papieża Franciszka. Swoje wystąpienie rozpoczął od przypomnienia, że Patriarchat Ekumeniczny jako pierwszy, w świecie chrześcijańskim, zwrócił uwagę społeczności światowej na powagę problemu ekologicznego oraz powinność Kościoła do wyrażenia swojego zaniepokojenia oraz przyczynienia się z pomocą wszystkich dostępnych mu duchowych środków do ochrony naszego środowiska naturalnego. Już bowiem w 1989 r. ekumeniczny patriarcha Dimitrios wydał encyklikę skierowaną do prawosławnych chrześcijan i wszystkich ludzi dobrej woli, w której podkreślił istotne znaczenie problemu ekologicznego oraz jego teologicznych i duchowych wymiarów⁵⁰. Od tego czasu, przez szereg działań, a zwłaszcza udział w międzynarodowych konferencjach naukowych oraz spotkania z przywódcami religijnymi, naukowcami z różnych dziedzin, a także wpływanie na świadomość wiernych patriarchowie Dimitrios i Bartłomiej budzili i rozwijali świadomość ekologiczną. Stąd też proklamacja encykliki *Laudato si'* jest dla prawosławnych chrześcijan powodem do wielkiej radości i zadowolenia. Prawosławni chrześcijanie na całym świecie są wdzięczni papieżowi Franciszkowi za zwrócenie uwagi świata na pilną potrzebę ochrony stworzenia Bożego i konieczność zaprzestania niszczącego oddziaływania na przyrodę. Encyklika zostaje ogłoszona w „krytycznym momencie historii ludzkiej” (ang. *a critical moment in human history*). Stąd też przekonanie prawosławia, że będzie miała pozytywny wpływ na świadomość ludzi na całym świecie. Czytający encyklikę, będą pod wrażeniem głębi i dokładności analiz problemu ekologicznego. Z pewnością też poważnie potraktują zalecenia, sugestie czy propozycje papieża co do traktowania świata przyrody. Jest to dokument dla wszystkich, a więc dla naukowców, ekonomistów, socjologów, ale przede wszystkim dla wszystkich wiernych Kościoła⁵¹.

Szczegółową analizę *Laudato si'*, metropolita John Zizioulas rozpoczyna od pytania, co ekologia ma wspólnego z teologią. Wszak w tradycyjnych podręcznikach teologii, nie ma miejsca na ekologię. Jak dotychczas, zbyt rzadko prowa-

⁴⁸ Por. *Laudato si'*, 199.

⁴⁹ Por. *tamże*, 119.

⁵⁰ Por. *Message from Ecumenical Patriarch Demetrios I for September 1, 1989*, w: *Cosmic Grace. Humble Prayer*, 35–37.

⁵¹ J.D. ZIZIOULAS, *Pope Francis' Encyclical Laudato Si'. A Comment*, http://en.radiovaticana.va/news/2015/06/18/metropolitan_john_zizioulas_laudato_si_give_orthodox_grea/1152356 (24.10.2014).

dzone są zajęcia poświęcone problematyce ekologicznej w szkołach teologicznych i to zarówno katolickich, jak i prawosławnych przy protestanckich. Warto jednak zauważyć, że cały rozdział drugi encykliki ukazuje głębokie ekologiczne implikacje chrześcijańskiego nauczania o stworzeniu. Podkreśla, że według Biblii „ludzka egzystencja opiera się na trzech podstawowych relacjach ściśle ze sobą związanych: na relacji z Bogiem, z innymi ludźmi i z ziemią”⁵². Ta trzecia relacja, czyli relacja z ziemią, często była pomijana w teologii chrześcijańskiej w takim stopniu, że amerykański historyk Lynn White w artykule opublikowanym w czasopiśmie „Science” w 1967 r. oskarżał chrześcijaństwo o spowodowanie współczesnego kryzysu ekologicznego⁵³. Niestety jest prawdą, że w teologii chrześcijańskiej człowiek został tak wywyższony, ponad innymi stworzeniami, że przyczyniło się to do traktowania innych stworzeń jako służących zaspokojeniu jego potrzeb i pragnień. Faktem jest, że człowiek został „zdenaturalizowany” (ang. *de-naturalized*) i niewłaściwie zaczął pojmować biblijne polecenie skierowane do pierwszych ludzi – Adama i Ewy, czyli: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną, abyście panowali [...]” (Rdz 1,28)⁵⁴. Ludzkość bowiem poczuła się zachęcona do wykorzystywania bez ograniczeń świata stworzeń, tym samym nie mając względu dla ich integralności i świętości. Taka właśnie relacja do stworzenia nie tylko spowodowała nadużycie nauczania biblijnego⁵⁵, ale również była w opozycji do podstawowych zasad wiary chrześcijańskiej. Jedną z takich zasad jest wiara we wcielenie Chrystusa⁵⁶. Przyjmując naturę ludzką, Syn Boży przyjął również materialne stworzenie w jego całości. Chrystus przyszedł na świat, aby zbawić całe stworzenie, a nie tylko człowieka. Według św. Pawła „całe stworzenie aż dotąd jęczy i wzdycha w bólach rodzenia” (Rz 8,22) „z upragnieniem oczekując objawienia się synów Bożych” (Rz 8,19), czyli oczekując swego zbawienia dzięki ludziom.

⁵² *Laudato si'*, 66.

⁵³ L. WHITE JR., *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, “Science. New Series”, 155 (1967) nr 3767, 1206: „(...) modern science is an extrapolation of natural theology (...) and voluntarist realization of the Christian dogma of man's transcendence of, and rightful master over, nature. But, as we now recognize, somewhat over a century ago science and technology – hitherto quite separate activities – joined to give mankind powers which, to judge by many of the ecologic effects, are out of control. If so, Christianity bears a huge burden of guilt. I personally doubt that disastrous ecologic backlash can be avoided simply by applying to our problems more science and more technology. Our science and technology have grown out of Christian attitudes toward man's relation to nature which are almost universally held not only by Christians and neo-Christians but also by those who fondly regard themselves as post-Christians”.

⁵⁴ Por. *Laudato si'*, 67.

⁵⁵ *Tamże*: „Choć to prawda, że czasami chrześcijanie błędnie interpretowali Pismo Święte, to musimy dziś stanowczo stwierdzić, iż z faktu bycia stworzonymi na obraz Boży i nakazu czynienia sobie ziemi poddaną nie można wywnioskować absolutnego panowania nad innymi stworzeniami”.

⁵⁶ *Tamże*, 99.

Druga podstawowa zasada wiary chrześcijańskiej, która ma istotne znaczenie ekologiczne, odnosi się do samego serca Kościoła, jakim jest Eucharystia⁵⁷. Podczas celebracji Eucharystii Kościół ofiaruje Bogu świat materialny w postaci chleba i wina. W tym sakramencie przestrzeń, czas i materia są uświęcone. Są one podniesione do Stwórcy z dziękczynieniem za Jego dary dla nas. Wówczas uroczyście głosi się, że stworzenie jest darem Bożym a ludzie, zamiast być właścicielami (ang. *proprietors*) stworzenia, działają jako jego kapłani (ang. *priests*), podnosząc je do świętości życia Bożego⁵⁸. Przywodzi to na myśl słowa św. Franciszka z Asyżu, rozpoczynające encyklikę: „Pochwalony bądź, mój Panie, przez siostrę naszą, matkę ziemię”⁵⁹. Św. Grzegorz Palamas i inni Ojcowie Greccy powiedzieliby, że całe stworzenie jest przeniknięte obecnością Boga poprzez Jego Boskie Energie. Wszystko głosi chwałę Bożą, a człowiek prowadzi kosmiczny chór wysławiania Stwórcy jako „kapłan stworzenia” (ang. *the priest of creation*)⁶⁰. Ten rodzaj pojmowania miejsca i misji ludzkości w stworzeniu jest wspólny zarówno dla obydwu tradycji chrześcijańskich: wschodniej i zachodniej. Ma on szczególnie znaczenie dla kultywowania etosu ekologicznego.

Metropolita John całkowicie zgadza się z tezą zawartą w encyklice *Laudato si'*, że współczesny kryzys ekologiczny jest zasadniczo problemem duchowym⁶¹. Właściwe relacje pomiędzy ludzkością i ziemią czy środowiskiem naturalnym zostały przerwane wraz z Upadkiem Pierwszych Rodziców. Doprowadziło to do podziału zarówno zewnętrznego, czyli podziału pomiędzy człowiekiem a światem stworzeń, jak i podziału wewnętrznego, którym jest grzech. Przed Kościołem stoi obecnie zadanie wprowadzenia do nauczania o grzechu nowego wymiaru, a mianowicie, że współcześnie wielkie spustoszenie powoduje grzech przeciwko środowisku, czyli „grzech ekologiczny” (ang. *the ecological sin*)⁶². W związku z tym należy poszerzyć pojęcie pokuty, poprzez uwzględnienie konieczności zadośćuczynienia za zniszczenia, jakie

⁵⁷ *Laudato si'*, 236: „W Eucharystii stworzenie odnajduje swoje największe wywyższenie. (...) W Eucharystii już zrealizowana jest pełnia. Stanowi ona centrum życia wszechświata, centrum wypełnione miłością i niewyczerpanym życiem. Cały wszechświat złączony z Synem Wcielonym, obecnym w Eucharystii, oddaje chwałę Bogu. W istocie sama Eucharystia jest aktem kosmicznej miłości (...). Eucharystia jest także źródłem światła i motywacji dla naszych niepokojów o środowisko i ukierunkowuje nas, byśmy byli opiekunami całego stworzenia”.

⁵⁸ Por. J.D. ZIZIOULAS, *The Eucharistic Communion and the World*, London 2011, 133–141.

⁵⁹ *Laudato si'*, 1.

⁶⁰ J.D. ZIZIOULAS, *The Eucharistic Communion and the World*, 137: “This role of the human being, as the priest of creation, is absolutely necessary for creation itself, because without this reference of creation to God the whole created universe will die”.

⁶¹ Por. *Laudato si'*, 19.

⁶² Por. przypis 38.

czynimy przyrodzie i to zarówno indywidualnie, jak i społecznie⁶³. Prawda ta, zdaniem metropolity Johna, ma stać się oczywistością dla sumienia każdego chrześcijanina, który jest zatroskany o swoje zbawienie. Zerwanie właściwej relacji pomiędzy ludzkością a przyrodą wynika z pojawienia się indywidualizmu w naszej kulturze. Dążenie do indywidualnego szczęścia stało się ideałem w naszych czasach⁶⁴. „Grzech ekologiczny” ma swoje źródło w chciwości ludzkiej, która zaślepia mężczyzn i kobiety do tego stopnia, że ignorują podstawową prawdę o tym, że szczęście danej osoby ludzkiej zależy od jej relacji z innymi ludźmi. Ten społeczny wymiar w ekologii jest jasno i dobitnie ukazany w encyklice *Laudato si'*. Metropolita Pergamonu w pełni zgadza się z diagnozą papieża Franciszka, że kryzys ekologiczny idzie w parze z rozprzestrzenianiem się niesprawiedliwości społecznej⁶⁵. Nie jest zatem możliwe zaradzenie kryzysowi ekologicznemu bez poważnego potraktowania wyzysku gospodarczego⁶⁶ i nierównego traktowania ludzi⁶⁷. „Grzech ekologiczny” jest więc grzechem przeciwko Bogu oraz grzechem przeciwko bliźniemu, i to nie tylko żyjącemu współcześnie, ale również bliźniemu, który będzie żył w przyszłych pokoleniach. Niszcząc naszą planetę, w celu zaspokojenia „chciwości szczęścia” (ang. *greed for happiness*)⁶⁸, zostawiamy dla przyszłych pokoleń świat w stanie zniszczenia, którego nie będą one w stanie naprawić, co będzie miało negatywne konsekwencje dla ich życia. Potrzeba więc działań, które będą miały na względzie odpowiedzialność za nasze dzieci⁶⁹. Tego rodzaju działania można nazwać „ascetyzmem ekologicznym” (ang. *an ecological asceticism*). Warto zauważyć, że wielcy święci byli wrażliwi na cierpienie wszystkich stworzeń. W tradycji monastycznej chrześcijańskiego Wschodu było wielu świętych, którzy cechowali się taką samą wrażliwością na stworzenia, jak św. Franciszek z Asyżu. W żywotach świętych Ojców pustyni są opisy ascetów, którzy płaczą ze względu na cierpienie zwierząt czy oplakują ich śmierć, lub też

⁶³ Por. PATRIARCH BATHOLOMEW, *Sacrifice: the Missing Dimension. Closing address during the concluding ceremony for the fourth international and interreligious symposium on the Adriatic Sea, June 10, 2002*, w: *Cosmic Grace. Humble Prayer*, 274–276.

⁶⁴ *Laudato si'*, 162: „Postmodernistycznym mężczyznom i kobietom nieustannie grozi skrajny indywidualizm, a wiele aktualnych problemów społecznych należy wiązać z egoistycznym poszukiwaniem natychmiastowej satysfakcji, z kryzysem więzi rodzinnych i społecznych, z trudnością w uznaniu innych”. Por. *tamże*, 210.

⁶⁵ Por. *tamże*, 48–52; 142; 170.

⁶⁶ Por. *tamże*, 104; 145; 215.

⁶⁷ Por. *tamże*, 30; 46; 51; 82; 90; 158.

⁶⁸ Por. *tamże*, 204: „Gdy ludzie stają się autoreferencyjni, to izolują się w swojej świadomości, zwiększają swoją zachłanność. Im bardziej serce danej osoby staje się puste, tym bardziej potrzebuje ona rzeczy, które mogłaby kupić, posiadać i konsumować”.

⁶⁹ Por. *tamże*, 22; 53; 67; 95; 109; 159–161; 169; 190.

świadczenia, że przyjaźnie obcuja z drapieżnymi zwierzętami, które normalnie zagrażają życiu ludzkiemu⁷⁰. Wszystko zależy od tego, czy w sercu człowieka jest miłość i jest on przekonany, że pomiędzy światem przyrody a ludźmi istnieje organiczna jedność i współzależność, dzięki której mamy udział we wspólnym losie, gdyż mamy tego samego Stwórcę. We współczesnej kulturze ascetyzm traktowany jest jako „nieprzyjemna idea” (ang. *an unpleasant idea*), gdyż jest trudny czy nawet niemożliwy do pogodzenia z dążeniem do szczęścia i postępu, poprzez podwyższanie kapitału i wzrastającą konsumpcję. Obecnie byłoby nierealne oczekiwania od naszych społeczeństw życia ascetycznego na sposób św. Franciszka z Asyżu czy Ojców Pustyni. Jednakże, jeśli nasza planeta ma przetrwać, to potrzebujemy ducha i etosu ascetyzmu. Powściągliwość w konsumpcji zasobów naturalnych jest postawą realistyczną. Trzeba tylko znaleźć sposoby, aby ograniczyć ogromne marnotrawstwo zasobów naturalnych. Niezbędne jest, aby technologia i nauka lepiej wykorzystywały dobra natury. W encyklice wskazane jest wiele inspiracji i konkretnych zaleceń, które mogą przyczynić się do ograniczania konsumpcji⁷¹ i bardziej odpowiedzialnego wykorzystywania zasobów naturalnych⁷². Zmiana postaw i zachowania ludzi w dużym stopniu zależy od poważnego potraktowania duchowości chrześcijańskiej. Duchowość ma przenikać etos ekologiczny poprzez modlitwę⁷³. W encyklice znaleźć można piękne przykłady modlitw o ochronę Bożego stworzenia. Na metropolie Johnie Zizioulasie szczególne wywarła wrażenie modlitwa kończąca *Laudato si'*, a zwłaszcza jej fragment rozpoczynający się od słów: „O Boże ulecz nasze życie” i kończący się frazą: „Naucz nas odkrywania wartości każdej rzeczy, kontemplowania w zadziwieniu, uznania, że jesteśmy głęboko zjednoczeni z każdym stworzeniem w naszej pielgrzymce ku Twojej nieskończonej światłości”. Tego rodzaju wrażliwość jest bardzo bliska Patriarchatowi Ekumenicznemu, który od 1989 r., 1 września zachęca do modlitwy za środowisko naturalne. 1 września jest według kalendarza Kościołów wschodnich dniem rozpoczynającym rok kościelny. W nabożeństwie wieczornym odmawiane są modlitwy i śpiewane hymny w intencji stworzenia, które zostały ułożone przez jednego ze współczesnych hymnografów ze Świętej Góry Athos. Metropolita Pergamonu w tym kontekście stawia pytanie, czy

⁷⁰ Por. K. LEŚNIEWSKI, *Relacja człowiek – świat przyrody w duchowości chrześcijańskiej*, „Zielony Zeszyt Refa” (2005), numer specjalny: *Chrześcijanin a ekologia*, 31–51.

⁷¹ Por. *Laudato si'*, 9; 22; 23; 26; 27; 34; 50; 51; 59; 138; 162; 164; 171; 172; 178; 180; 191; 192; 203; 209; 222; 230.

⁷² Por. *tamże*, 11; 22; 24; 25; 27; 32; 38; 41; 48; 50; 51; 52; 54; 57; 106; 109; 129; 145; 164; 174; 191.

⁷³ Por. *tamże*, 126.

właśnie ta data, czyli 1 września, mogła by stać się datą modlitw za stworzenie dla wszystkich chrześcijan. Jego zdaniem byłby to ważny krok w kierunku wzajemnego zbliżenia się do siebie.

Swój komentarz do encykliki *Laudato si'* metropolita John kończy refleksjami na temat ekumenicznego znaczenia tego oficjalnego dokumentu Kościoła katolickiego. Nawiązując do koncepcji jednego z najwybitniejszych teologów prawosławnych XX wieku, a mianowicie O. Georgesa Florovsky'ego, wyróżnia trzy wymiary ekumenizmu: ekumenizm w czasie (ang. *ecumenism in time*), ekumenizm w przestrzeni (ang. *ecumenism in space*)⁷⁴ oraz ekumenizm egzystencjalny (ang. *existential ecumenism*). Ekumenizm w czasie należy rozumieć jako wysiłek podzielonych chrześcijan ukierunkowany na zjednoczenie na podstawie wspólnej Tradycji, nauczania biblijnego i Ojców Kościoła. Ten rodzaj ekumenizmu wydaje się dominujący w ruchu ekumenicznym i zajmuje uprzywilejowaną pozycję w dialogach teologicznych. Ekumenizm w przestrzeni jest praktykowany przez różne instytucje międzynarodowe i ekumeniczne, spośród których szczególne znaczenie ma Światowa Rada Kościołów. Podstawą do szukania jedności jest w tym przypadku zgodne pragnienie chrześcijan, którzy – chociaż żyją w różnych kontekstach kulturowych i ich tożsamość konfesyjna uwarunkowana odmiennymi teologiami – starają się wykraczać poza to, co dzieli na płaszczyźnie doktrynalnej. Ekumenizm w przestrzeni łączy chrześcijan z różnych części świata, stanowiąc wyraz powszechności Kościoła chrześcijańskiego (ang. *the Christian Church*). Choć te dwa rodzaje ekumenizmu zdominowały scenę ekumeniczną w minionym stuleciu, to trzeba również pamiętać o trzecim rodzaju ekumenizmu, a mianowicie ekumenizmie egzystencjalnym. Ten rodzaj ekumenizmu, zdaniem metropolity Pergamonu, jest wysiłkiem ukierunkowanym na rozwiązanie najbardziej palących problemów egzystencjalnych ludzkości. Problemy te bez wątpienia są związane z kwestiami ekologicznymi. Z tego też względu metropolita John jest przekonany, że znaczenie encykliki *Laudato si'* nie ogranicza się jedynie do samej ekologii. Dostrzega w niej ważny wymiar ekumeniczny. Uświadamia bowiem podzielonym chrześcijanom, że mają wspólne zadania, z którymi muszą się zmierzyć. Faktem jest, że żyjemy w czasie, gdy podstawowe problemy egzystencjalne przerastają nasze tradycyjne podziały i nie da się ich już relatywizować oraz traktować z dystansem. Jednym z takich przykładów jest prześladowanie chrześcijan na Bliskim Wschodzie. Czy ci, którzy prześladują na tamtym terenie chrześcijan, pytają ich, do którego Kościoła przynależą czy jakiego są wyznania... W takich przypadkach jedność chrześcijan jest *de facto*

⁷⁴ Por. K. LEŚNIEWSKI, *Ekumenizm w czasie. Prawosławna wizja jedności w ujęciu Georges'a Florovsky'ego*, Lublin 1995, 36–58.

ureczywistniania poprzez prześladowania i przelew krwi naszych braci i sióstr. Stąd też możemy jeszcze mówić o ekumenizmie męczeństwa (ang. *ecumenism of martyrdom*). Zagrożenie pochodzące z kryzysu ekologicznego w podobny sposób omija lub wykracza poza tradycyjnie pojmowane podziały. Niebezpieczeństwo, jakie zagraża naszemu wspólnemu domowi; planecie, na której żyjemy, jest opisane w encyklice w sposób niepozostawiający wątpliwości z jak wielkim ryzykiem egzystencjalnym mamy do czynienia. Ryzyko to jest wspólne dla wszystkich chrześcijan, niezależnie od ich tożsamości eklezjalnych czy wyznaniowych. A jeśli tak, to i wspólny musi być wysiłek wszystkich chrześcijan, aby zapobiec katastrofalnym konsekwencjom obecnej sytuacji. Poprzez swoją encyklikę papież Franciszek wzywa do jedności, jedności w modlitwie za środowisko naturalne, mającej swe źródło w tej samej „Ewangelii stworzenia” (ang. *Gospel of creation*)⁷⁵. Nawołuje również do przemiany naszych serc i zmiany stylu życia, tak, aby szanować i kochać wszystkich oraz wszystko, co dane jest nam od Boga. Dla prawosławnych chrześcijan jest to powód do wdzięczności dla zwierzchnika Kościoła katolickiego.⁷⁶

* * *

Przedstawione powyżej refleksje na temat Encykliki *Laudato si'* autorstwa patriarchy Bartłomieja oraz dwóch jego najbliższych współpracowników, prof. Johna Chrystsavgisa oraz metropolity Johna Zizioulasa, mają zdecydowanie pozytywny charakter. Skoncentrowane są na podkreśleniu wartości encykliki dla wszystkich chrześcijan. Pomijają teologiczne różnice, które są nie do przyjęcia dla prawosławnych chrześcijan, a wskazują na konieczność przemiany naszego myślenia o środowisku naturalnym, tak by traktować je odpowiedzialnie oraz przyczynić się do zmniejszania wyzysku gospodarczego i niesprawiedliwości społecznej. Należy mieć nadzieję, że te pierwsze głosy oceniające encyklikę zainspirują do dalszej ekumenicznej debaty nad odpowiedzialnością za naszą wspólną Ziemię.

⁷⁵ Por. *Laudato si'*, 62–100.

⁷⁶ J.D. ZIZIOULAS, *Pope Francis' Encyclical Laudato Si'. A Comment*, http://en.radiovaticana.va/news/2015/06/18/metropolitan_john_zizioulas_laudato_si_give_orthodox_grea/1152356 (24.10.2014).

Bibliografia

- AGORAS K., *L'antropologie théologique de Jean Zizioulas. Un bref aperçu*, "Contacts" 41(1989), s. 6–23.
- AUSTRALIAN CATHOLIC BISHOPS, *A new Earth. The Environmental Challenge*, 2002.
- BARTHOLOMEW ECUMENICAL PATRIARCH, *A Rich Heritage. Address during the environmental symposium in Santa Barbara* (8.11.1997), w: J. CHRYS-
SAVGIS (red.), *Cosmic Grace. Humble Prayer. The Ecological of the Green Patri-
arch Bartholomew*, Grand Rapids, MI 2009, s. 186–191
- BARTHOLOMEW ECUMENICAL PATRIARCH, *Metanoia: A New Vision. Closing remarks at the Conference on Peace and Tolerance in Istanbul, Turkey* (9.02.1994), w: J. CHRYS-
SAVGIS (ed.), *Cosmic Grace. Humble Prayer*, Grand Rapids, MI 2009, s. 112–113.
- BARTHOLOMEW ECUMENICAL PATRIARCH, *Sacrifice: The Missing Dimension. Closing address during the concluding ceremony for the fourth international and interreligious symposium on the Adriatic Sea* (10.06.2002), w: J. CHRYS-
SAVGIS (red.), *Cosmic Grace. Humble Prayer*, Grand Rapids, MI 2009, s. 274–278.
- BATHOLOMEW ECUMENICAL PATRIARCH, *Encountering the Mystery. Understanding Orthodox Christianity Today*, New York, NY 2008.
- BATHOLOMEW ECUMENICAL PATRIARCH, *Sacrifice: the Missing Dimension. Closing address during the concluding ceremony for the fourth international and interreligious symposium on the Adriatic Sea* (10.06.2002), w: J. CHRYS-
SAVGIS (ed.), *Cosmic Grace. Humble Prayer. The Ecological of the Green Patriarch Bartholomew*, Grand Rapids, MI 2009, s. 274–281.
- CHRYS-
SAVGIS J., *An Eastern Orthodox Perspective on Laudato Si. A personal Response, an Ecumenical Reflection*, <http://www.firstthings.com/blogs/first-thoughts/2015/07/pope-franciss-laudato-si> (23.10.2015).
- CHRYS-
SAVGIS J., *Introduction*, w: TENŽE (red.), *On Earth as in Heaven. Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York, NY 2012, s. 1–22.
- Exclusive: Patriarch Bartholomew on Pope Francis; Climate Encyclical*, "Time Magazine" (18.06.2015); <http://time.com/3926076/pope-francis-encyclical-patriarch-bartholomew/> (19.10.2015).
- FRANCISZEK, *Encyklika Laudato Si'. W trosce o wspólny dom*, Kraków 2015.
- GLAESER Z., *Kościóły Siostrzane w dialogu*, Opole 2002.
- GLAESER Z., *Ku eklezjologii „Kościółów Siostrzanych”*. *Studium ekumeniczne*, Opole 2000.
- In the World, Yet Not of the World. Social and Global Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, J. CHRYS-
SAVGIS (red.), New York, NY 2010.

- JAN PAWEŁ II, *Euntes in mundum uniuersum. List apostolski z okazji tysiąclecia chrztu Rusi Kijowskiej*, 25.01.1988.
- JAN PAWEŁ II, *Katecheza* (26.01.2000), „Insegnamenti” 23/1 (2000), s. 123; OsRomPol (2001) nr 1, s. 37.
- KONGREGACJA NAUKI WIARY, *Nota o określeniu „Kościoły Siostrzane”*, Rzym 2000.
- KUREETHADAM J., *Creation in Crisis. Science, Ethics, Theology*, Maryknoll, NY 2014.
- LEŚNIEWSKI K., *Ekumenizm w czasie. Prawosławna wizja jedności w ujęciu Georges’a Florovsky’ego*, Lublin 1995.
- LEŚNIEWSKI K., *Relacja człowiek – świat przyrody w duchowości chrześcijańskiej*, „Zielony Zeszyt Refa” (2005), numer specjalny: *Chrześcijanin a ekologia*, s. 31–51.
- MAŁECKI R., *John Zizioulas. Komunijna prawda o człowieku, Kościele i świecie*, w: J. Majewski, J. Makowski (red.), *Leksykon wielkich teologów XX/XXI wieku*, t. 2, Warszawa 2004, s. 372–388.
- Message from Ecumenical Patriarch Demetrios I for September 1, 1989*, w: J. CHRYSSAVGIS (red.), *Cosmic Grace. Humble Prayer. Humble Prayer*, Grand Rapids, MI 2009, s. 35–37.
- Message to the Twelfth Economic Summit*, (Istanbul 6.05.2009), w: ECUMENICAL PATRIARCH BARTHOLOMEW, *In the World, Yet Not of the World. Social and Global Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, J. CHRYSSAVGIS, (red.), New York, NY 2010, s. 66-70.
- On Earth as in Heaven: Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, J. CHRYSSAVGIS (red.), New York, NY 2012.
- RUSSEL E., *Reconsidering Relational Anthropology: A Critical Assessment of John Zizioulas’s Theological Anthropology*, „International Journal of Systematic Theology” 5 (2003) nr 2, s. 168–186.
- SMITH J.H., *The Great Schism*, London 1970.
- Southern African Catholic Bishops’ Conference, Pastoral Statement on the Environmental Crisis* (5.09.1999).
- Speaking the Truth in Love: Theological and Spiritual Exhortations of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, New York, NY 2010.
- SPITERIS Y., *La teologia ortodossa neo-greca*, Bologna 1992.
- The Patriarch of Solidarity: ecological and global concerns of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, Istanbul 2013.
- ULLMANN W., *The Origins of the Great Schism*, London 1948.
- WHITE JR L., *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, „Science. New Series” 155 (1967) 3767, s. 1203–1207.

Wspólna deklaracja papieża Pawła VI I patriarchy Athenagorasa. Watykan, 28 X 1967, w: *Jan Paweł II w dialogu miłości z Kościołem Wschodnim*, A. POLKOWSKI (red.), Warszawa 1984, s. 349–350.

ZIZIOULAS J.D., *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*, London 1985.

ZIZIOULAS J.D., *Communion and Otherness. Further Studies in Personhood and the Church*, London 2006.

ZIZIOULAS J.D., *The Eucharistic Communion and the World*, London 2011.

ZIZIOULAS, Metropolitan John, *Pope Francis' Encyclical Laudato Si'. A Comment*, http://en.radiovaticana.va/news/2015/06/18/metropolitan_john_zizioulas_laudato_si_give_orthodox_grea/1152356 (24.10.2014).